



COLOFON

ARCHITECTUUR LOKAAL
verschijnt 4x per jaar
Tussen de Bogen 18
1013 JB Amsterdam
020 530 40 00
info@arch-lokaal.nl
www.arch-lokaal.nl
www.ontwerpwedstrijden.nl

REDACTIE
Hoofdredactie:
Cilly Jansen
Eindredactie:
Indira van 't Klooster
Redactie & productie:
Margot de Jager

VORMGEVING
joseph plateau, Amsterdam

DRUK
Die Keure, Brugge

OPLAGE
7500

ISSN
1385-0482

ABONNEMENT
Een abonnement op dit
tijdschrift is kosteloos
verkrijgbaar op aanvraag.
Alle eerdere uitgaven staan ook
als pdf op www.arch-lokaal.nl

Zorg

Tijdelijke herontwikkeling: hot en avontuurlijk. Een overlevingspakket met kompas en zaklantaarn is handig als je 's avonds naar het tijdelijke studentenhuus aan de Archimedeslaan in Utrecht gaat. De studenten wonen in een gigantisch voormalig onderwijsruimte in de kantorenruimte waar ook het Provinciehuis eendaags leeg komt. Er gebeuren daar spannende dingen, zoals het *Laat duizend blokken bloeien* debat van architectuurcentrum Aorta over mogelijkheden om de leegstand van kantoren aan te pakken. Niets ten nadele van tijdelijke herbestemming, maar er is ook reden voor zorg. Nog niet zo lang geleden ging herbestemming gepaard met serieuze investeringen. De grote, romantische panden waar het toen om ging kregen weer toekomstwaarde en de nieuwe gebruikers kunnen er weer jaren mee uit de voeten. Dat heeft mooie projecten opgeleverd zoals de Hermitage in



Foto: Maarten van Schaik

Amsterdam, de Nieuwe Energie in Leiden, Selexyz in Maastricht. Het ging om een echte opgave voor opdrachtgever en architect. Nu er geen geld meer is, komt herbestemmen in de sfeer van tijdelijkheid. Of, zoals sommige projectontwikkelaars bepleiten, als variant op de 'schortjesarchitectuur' van de architectuur van de Amsterdamse School; de gevel blijft staan, daarachter komt iets nieuws. Het kwaliteitsniveau wordt houtje-touwtje. Dan kan herbestemmen nog steeds in een behoefte voorzien, maar het is geen oplossing om erfgoed op termijn te behouden. Architectuur Lokaal onderzocht de betekenis van herbestemmen voor de zorgsector. De resultaten zijn te vinden in de projectdossiers op www.arch-lokaal.nl. Uit het onderzoek komt het beeld naar voren van een gevarieerde praktijk, waarin het lukt om kwetsbare mensen volwaardige huisvesting te geven op mooie plekken in de stad. Aan deze projecten is de laatste jaren hard gewerkt door woningcorporaties, zorgorganisaties en architecten. Er is veel bereikt en het was niet goedkoop, maar het is wel belangrijk om deze variant van herbestemmen ook op de agenda te houden.

Cilly Jansen, directeur Architectuur Lokaal

04 **Lokaal Mondiaal**

Carlos Andrés Castillo Cortés

Regie

05 **Schoonheid is de perfecte bewerking en de perfecte vormgeving van een materiaal**

De stoelen van Friso Kramer (1922) zijn wereldberoemd, maar zijn ze ook mooi? 'Van zitten moet je niet moe worden.'

Indira van 't Klooster en Cilly Jansen

10 **Van Arbouw naar Van Campenhout**

Alfred Arbouw (Breda) kijkt over de grens met België en geeft het estafettestokje door aan Ludo van Campenhout, schepen te Antwerpen.

Alfred Arbouw

12 **Connectivity. Bouwcultuur Nederland-Chili**

Chili is *booming*. Het werken aan de immer uitdijende metropool Santiago vraagt om beleid. Dat leidt tot allerlei initiatieven, sommige met een Nederlands tintje.

Cilly Jansen

14 **Crisis in het Gouwse**

Voor grAp, het architectuurcentrum van Gouda, is de crisis het uitgangspunt voor diverse onderzoeken en programma's.

Dick Visse

Praktijk

16 **De Opening**

Amsterdam-Zuid is een gymnasium rijker. Rector Swenneker en LEVS Architecten werkten intensief samen, maar rolverdeling blijft altijd een punt van aandacht.

Anne Luijten

18 **Landgoed met een boodschap**

Landgoed De Groene Kamer in Tilburg wil de buitenbeleving dichterbij de mensen brengen. Een prijsvraag hielp bij de architectonische invulling daarvan.

Michel Geertse en Bram Talman

20 **Wonen naast Máxima en Willem-Alexander**

Onder druk van de veranderende markt ging VISADE anders ontwikkelen. Wie weet wat de koper wil, kan nog steeds kavels verkopen in het topsegment.

Pieter Winters

22 **Kansen in Azië**

Wie zich niet wil bezighouden met krimp en leegstand kan in India en China aan de slag. Daar is dringende behoefte aan goed opdrachtgeverschap en goede stedenbouw.

Dirk Bergvelt

24 **Gekleurd licht**

Hans den Hartog Jager

Foto omslag



Pendrecht (2009)

2012 is het Jaar van de Woningcorporatie. Deze foto maakt onderdeel uit van een serie foto's over de renovatie van Pendrecht door Van Schagen architecten. Bij dat plan hoorde ook een geïntegreerde beeldende kunstopdracht met de titel *Raamvertellingen*, waarbij het CBK Rotterdam optrad als curator. Stijn Brakkee (Rotterdam, 1962) en Daria Scagliola (Mwanza, 1962) werken sinds 1990 samen als architectuurfotografen. Zij begonnen in een hardcore documentair, klassiek geschoolde stijl waarbij alles op 4x5 inch dia's of zwart/wit film aangeleverd werd. In de loop

der jaren legden zij zich meer toe op een reportage gerichte benadering, waarbij zij kritisch gebruik maken van de vele mogelijkheden die digitale fotografie biedt. Zij volgden de ontwikkelingen in de architectuur en de architectuurfotografie en het viel hen op dat architecten hun gebouwen het liefst zo esthetisch en strak mogelijk in beeld gebracht wilden hebben. Brakkee en Scagliola wilden ook graag de mensen, die gebruik maken van de gebouwen, laten zien. Zij drongen en dringen er bij architecten op aan, met toenemend succes, minder de nadruk te leggen op de esthetiek, en meer de sociale kant van de architectuur in de fotografie aan bod te laten komen.

Voor de cover van Architectuur Lokaal stelt telkens een andere (architectuur) fotograaf zijn mooiste archiefphoto ter beschikking.



Regie

Hands on in de Noordoostpolder

Wethouder Wouter Ruifrok bestuurt een gemeente met een eenzijdige, naoorlogse woningvoorraad en een krimpverwachting. Maar hij ziet allerlei kansen.

Oene Dijk



Regie

'Gouden Driehoek' wint Gouden Piramide

Tot verrassing van velen won Heijmans de Gouden Piramide voor gebiedsontwikkeling. En ze weten al wat ze met de € 50.000,- prijzengeld gaan doen.

Maarten van Duijn



Praktijk

YD2M: Young developers and designers meet

Jonge ontwikkelaars en architecten bogen zich over krimpscenario's en ontdekten dat ze veel van elkaar kunnen leren.

Lars Morsman



Torre Gran Costanera, de hoogste toren van Zuid-Amerika in aanbouw in Santiago (op de achtergrond), ontwerp Pelli Clarke Pelli.



Boven: Studenten staken sinds het voorjaar van 2011 voor beter en publiek toegankelijk onderwijs.
Onder: Carlos Andrés Castillo Cortés.

De Chileense manier

In vergelijking met de instabiele Europese economie, is de Chileense economie een toonbeeld van stabiliteit. Voor de buurlanden is Chili dan ook een goed voorbeeld. De staatsschuld is laag, bijna nihil zelfs, en de bestedingen zijn bescheiden ten opzichte van het bruto binnenlands product.

De hoofdstad, Santiago de Chile, heeft zich ontwikkeld van een stad aan het einde van de wereld tot een wereldstad met haar eigen Sanhattan (zoals het financiële district wordt genoemd), waar de hoogste toren van Zuid-Amerika wordt gebouwd. De 300 meter hoge Torre Gran Costanero naar ontwerp van Cesar Pelli, met zijn 700.000 m² aan winkels en kantoren, is een icoon voor een levendige economie die verwachtingsvol naar de Aziatische markten aan de Stille Oceaan kijkt.

Maar ondanks de economische groei zijn de mensen ontevreden. Zo staken Chileense studenten al maandenlang voor openbare toegankelijkheid en betere kwaliteit van het onderwijs. De middenklasse groeit, is goed opgeleid en heeft ambities, maar heeft nog een lange weg te gaan in het streven een einde te maken aan de ongelijke behandeling in een ogenschijnlijk degelijk systeem. En een van de grootste problemen van Santiago is het openbaar

vervoer. In de afgelopen jaren zijn diverse plannen gemaakt om het metronet uit te breiden, maar veel heeft dat nog niet opgeleverd. Het gebrek aan efficiency en slecht beleid draagt bij aan vergroting van de reeds bestaande sociale segregatie in de stad.

Daarom stelde Santiago onlangs een plan vast dat voorziet in een uitbreiding van 10.262 hectare aan de rand van de stad. Verwacht wordt dat deze ontwikkeling in de komende twintig jaar een investering van 14.000 miljoen dollar genereert, en een oplossing biedt voor het huisvestingsprobleem voor 1.600.000 nieuwe bewoners. Maar wat zal de invloed hiervan zijn op de stad die nu al 6 miljoen inwoners telt? Santiago is vol uitdagingen die moeten worden opgelost – maar dan wel op een manier die past bij een wereldstad, en niet volgens de Chileense manier van *mañana mañana*.

Carlos Andrés Castillo Cortés is architect in Valparaíso en directeur van Archiprix Chile, dat op zijn initiatief wordt opgericht. In 2012 bericht hij over architectuur en opdrachtgeverschap in Chili. Meer over de ontwikkelingen in Chili op pagina 12.

'Schoonheid is de perfecte bewerking en de perfecte vormgeving van een materiaal.'

Schoonheid > Tekst: Indira van 't Klooster en Cilly Jansen > Beeld: Maarten van Schaik

Een stoel is een gebruiksvoorwerp. Er is een sociale component, een economische, een technische en een artistieke, maar eigenlijk is die laatste een vorm van luxe. Iets extra's dat de meeste mensen niet opvalt. En dat hoeft ook helemaal niet: een stoel is vooral bedoeld om goed te kunnen zitten. En dus gaat een gesprek met Friso Kramer (1922) over ergonomie, materialen, productietechnieken, duurzaamheid en kosten. Maar schoonheid bestaat wel. 'Dan ontstaat deze wonderbaarlijke, schitterende nerf van iepenhout, het smullen komt je tegemoet, blij zijn, opgewonden raken.'

Wie Friso Kramer zegt, zegt Revoltstoel. Een stoel waar al het overbodige is weggelaten waarin gebruiksgemak, fabrieksmatige produceerbaarheid en duurzaamheid centraal staan.

Nu, in zijn negentigste levensjaar, is hij bezig een driehoetonderstel te ontwikkelen voor een bureaustoel, ter vervanging van het vijfvoetonderstel dat overal in de wereld wordt gebruikt. Ook werkt hij aan een redesign van zijn beroemde Haagse straatverlichting (1960) met gebruik van leds en verdere nieuwe technieken. Maar het is vooral de functionalistische Revoltstoel die, als icoon van voorbeeldig zitten, onlosmakelijk met Kramer verbonden blijft.

In zijn huis staan acht Revoltstoelen in vier kleuren om een ronde tafel. Wit, lichtgrijs, olifantgrijs en zwart. Om een andere tafel staan enkele proefmodellen en tegen een zwart kastje nog een vroeg prototype. De Revoltstoel was in 1953 een revolutionaire stoel. Het frame is niet van buis gemaakt dat overal even dik is, maar van plaatstaal, uitgestanst en vervormd tot een frame. Al die subtiele vervormingen van dat materiaal hadden ook tot gevolg dat het licht van gewicht werd en, niet onbelangrijk, niet te kopiëren. Kramer: 'De machines om ze te maken zijn zo duur dat namaak onrendabel is.'

De Revoltstoel was jarenlang een verkoopsucces, maar werd pas een klassieker toen hij in 1993 opnieuw in productie werd genomen. Voor Kramer betekende dit dat hij, om de stoel weer optimaal te maken, hem aan wilde passen aan de gebruikseisen en materiaalbeschikbaarheid van deze tijd: 'Het



‘Van zitten moet je niet moe worden.’



ontwerp behield het stalen frame, maar kreeg een nieuwe zitting en een rug van een andere kunststof. Bovendien moest hij geschikt worden gemaakt voor een mens die inmiddels minstens tien centimeter langer was geworden.’ Ontwerpen is voor Kramer een heel fysieke bezigheid, en in het geval van een stoel ook een zoektocht naar het optimale zitten. Het begint met een model van piepschuim. Kramer pakt er een Revoltstoel bij en legt uit hoe hij te werk ging. Hij wijst, gaat erop zitten, loopt eromheen. ‘Het moet zo zijn dat je de stoel niet voelt en dat je er goed op kunt bewegen.’ Wanneer hij het gevoel heeft dat het allemaal klopt, kunnen grotere aantallen worden gemaakt.

Op de Montessorischool ontdekte hij goed dat hij goed kon tekenen. Op een ambachtschool bleek zijn fijnzinnig gevoel voor de mogelijkheden van de verschillende materialen, die hem later wereldberoemd zouden maken. Zijn vader was de Amsterdamse School-architect Pieter Lodewijk Kramer, zijn moeder gaf tekenles op de Academie. Iets met ontwerp lag dus voor de hand: ‘Ik wilde wel architect worden, of binnenhuisarchitect.’ En zo was de volgende stap de Amsterdamse Kunstnijverheidsschool, waar Mart Stam en Johan Niegemann de leiding hadden. Toen hij zich daar aanmeldde had hij kleine tekeningen bij zich. ‘Monogrammen. Hele romantische, Amsterdamse school-achtige potloodtekeningetjes, die ik voor vrienden en familie had gemaakt. Mart Stam keek ernaar en zei: “Echt Amsterdamse School”. Ik dacht: “Ik zit gebeiteld”. Kramer pauzeert, maakt zich op voor een beroemde anekdote, door de jaren heen in timing geperfectioneerd. Maar Stam zei: “Dat slaan we er hier wel uit!”

Van Niegemann leerde Kramer dat je je moet inleven in wat mensen nodig hebben, hoe je met programma’s van eisen moet werken. Mart Stam werd zijn grote voorbeeld. ‘Hij leerde me wat het betekent om gebruiksvoorwerpen te maken en wat functionalisme in de kern wil zeggen.’ Tussen de eerste en de tweede versie van de Revoltstoel groeide zijn reputatie als ontwerper. Het vak leerde hij bij Jan Schrover, de bevoegde directeur van De Cirkel. Hij werkte voor het Duitse bedrijf Wilkhahn. In 1963 was hij medeoprichter van Total Design. Zijn Mehes-kantoorstelsel werd gebruikt om de Hongkong and Shanghai Bank van Norman Foster in te richten. Vele van zijn ontwerpen gingen de wereld over, hij won talloze prijzen. En toch komt hij steeds weer terug bij de Revoltstoel.

Vandaag praten we over schoonheid, maar na de vraag ‘Vind je de Revoltstoel mooi?’ valt de eerste stilte tijdens het gesprek. Tenslotte zegt hij: ‘Ach mooi, je maakt zo’n stoel voor iedereen die toevallig op je stoel zit, maar je wilt wel zeker weten dat hij er geen last van heeft. Het kan mooi zijn, maar als het niet lekker zit, heb je er niets aan. Van zitten moet je niet moe worden. Soms kantelt een rugleuning mee, maar dat mag niet teveel. Als je rechtop zit en je zit al goed, en je kunt ontspannen werken, dan heb je geen meeverende leuning nodig.’ Ergonomie op de juiste wijze toegepast, levert een vanzelfsprekend gebruiksgemak op. ‘Dus de Revoltstoel is misschien mooi, maar zeker perfect.’

Maar schoonheid bestaat wel. Bij Kramer voor de deur waaide in 2003 een iep om tijdens een zware storm. De plantsoendienst kwam hem weghalen. Hij vroeg of hij er een stuk van mocht hebben en kreeg het. Kramer wees precies aan welk stuk hij wilde. ‘Het onderste deel dat mooi dik is, 87 centimeter in diameter, en dan ongeveer 66 centimeter hoog.

Toen het hout droog was, vond Kramer dat het tijd werd om van het blok



iepenhout een stoel te maken. Kettingzaag en haakse slijper kwamen er aan te pas. Kramer beschrijft een gevecht met een blok hout. Net als bij de Revoltstoel haalt hij vorm uit materiaal, maar de fysieke inspanning is vele malen groter. ‘Twaalf dagen onafgebroken werk. En dan vragen jullie: wat is schoonheid? Al doende ontstond die wonderbaarlijke, schitterende nerf van iepenhout.

En dan heb je uiteindelijk de vorm te pakken en dan moet hij nog worden afgewerkt. Met een Chinese lak, half hars half houtolie. Precies die olie, want die werkt mee met het materiaal.’ Toen was de stoel klaar, maar nog steeds niet te vervoeren. Te zwaar. ‘Dus heb ik er wielen onder gezet.’ Dat is de boomstoel.’ Hij wijst op het eindresultaat, dat naast de eettafel met de Revoltstoelen staat.

En wat is dan het essentiële verschil tussen de boomstoel en de Revoltstoel? ‘De een is handwerk en de andere fabriekswerk!’ Het is de unieke versus de reproduceerbare stoel. Maar het is ook een ander soort schoonheid. Kramer vervolgt: ‘Maar je moet er eens in gaan zitten! Dan merk je het pas. Niets eraan irriteert. Maar elke stoel heeft een andere schoonheid. Mensen zijn toch ook niet allemaal hetzelfde?’

En zo komt Kramer toch tot een definitie van schoonheid. De schoonheid van de Revoltstoel ontstaat vanuit een functionele perfectie, die meer is dan dat alleen: ‘Tijdens het maken, ga je beslissen. Hoe staan die poten? Die staan zo dat ik eromheen kan lopen zonder te stoten. Maar het moet ook stabiel zijn. En als ik zit, ontmoeten de poten, als ik ze in gedachten doortrek naar boven, mijn hoofd. Ze ondersteunen niet alleen het lichaam, maar ook de geest, wat dat ook mag wezen. Dat is onwillekeurig aantrekkelijk, al weet niemand waarom. Het is vanzelfsprekend. Ook als je het niet opmerkt, voel je toch dat er iets mee is. De ware schoonheid komt boven bij een perfecte bewerking en een perfecte vormgeving van het gebruikte materiaal. Dat geldt zowel voor de Revoltstoel als voor de boomstoel.’

Informatie

Dit interview is het tweede in een reeks gesprekken met ‘oude mannen’ over schoonheid. Een welhaast ouderwets woord, dat bij architectenselecties tegenwoordig bij voorkeur gedefinieerd en gekwantificeerd dient te worden. Een begrip waar zoveel over te zeggen is, vooral in retrospectief. Friso Kramer (1922) is industrieel vormgever. Hij begon zijn opleiding in 1940 bij Mart Stam en Johan Niegemann aan de Amsterdamse Kunstnijverheidsschool (de latere Rietveld Academie), maar kon die door de oorlog niet voltooien. Na de oorlog werkte hij als industrieel ontwerper bij De Cirkel, een fabriek van stalen meubelen, waar hij uiteenlopende zaken van envelop tot kantoorstelsel ontwierp. Zijn Revoltstoel (1953) voor De Cirkel maakte hem beroemd. In 1963 richtte hij samen met Wim Crouwel, Benno Wissing en Paul en Dick Schwartz het multidisciplinaire ontwerpbureau Total Design op. In die periode gaf hij ook les aan de Koninklijke Academie in Den Haag. Tussen 1971 en 1983 werkte hij bij Ahrend, dat eerder De Cirkel had overgenomen, waarvoor hij onder andere de kantoorstelsel Facet (1964) en Mehes (1972) ontwierp. Voorts werkte hij voor Wilkhahn en in diverse gemeenten waaronder, Den Haag en Deventer. Hij won vele prijzen waaronder de David Roëllprijs (1991), de Piet Zwart-prijs, de Kho Liang Ie-prijs, zevenmaal de Signe d’Or, de IKEA prijs en hij kreeg de Engelse titel Royal Designer of Industry.



V.l.n.r.: Kees Bergonje, projectleider kerngebied Nagele; Norman van der Ende, medewerker grondzaken; wethouder Wouter Ruifrok.

Hands on in de **Noordoostpolder**

Regie > Tekst: Oene Dijk > Beeld: Blinkfotografie

De bevolkingssamenstelling van Noordoostpolder verandert, de woningvoorraad sluit niet meer aan bij de actuele behoeften, de voorzieningen in de dorpen ondergaan een verandering, geldstromen worden anders gekanaliseerd. Kortom: het is tijd om structureel na te denken over herbestemming in de Noordoostpolder. Dat is althans de stellige overtuiging van wethouder Wouter Ruifrok. En dus is hij aan de slag gegaan. Verslaggever Oene Dijk ging een dag met hem op pad.



Wethouder Ruifrok toont de plannen in de Noordoostpolder.

Vanaf het ingepolderde eiland Schokland wijst Wouter Ruifrok, in gezelschap Kees Bergonje, projectleider kerngebied Nagele, en Norman van der Ende, strategisch medewerker grondzaken over het weidse perspectief van de Noordoostpolder. Het uitgestrekte landschap ligt er in de herfstzon vredig bij. Maar, stellen de leden van de door hun zelfbenoemde Gideonsbende, dat is deels schijn. Als er niet spoedig actie wordt ondernomen, gaat het hier helemaal mis. Zowel de bevolking als de bestuurders moeten zich gaan realiseren dat maatregelen en ingrepen noodzakelijk zijn.

Schokland, UNESCO Werelderfgoed eiland, is de vreemde eend in de bijt in de strak ontworpen Noordoostpolder. Toch begint hun verhaal hier, in Museum Schokland waar zij de planmatige opzet van de Noordoostpolder toelichten bij een grote maquette van de polder.

Er is nog geen sprake van krimp in de gemeente, er is zelfs een lichte groei van 90 woningen per jaar. Maar de bevolkingssamenstelling van de dorpen verandert, en Emmeloord trekt de jongeren uit de omliggende dorpen naar zich toe. Daardoor neemt de levensvatbaarheid van de voorzieningen in de dorpen af. De woningvoorraad is te eenzijdig en te beperkt en niet van voldoende kwaliteit om mensen vanuit de polder aan te trekken. Nieuw bloed is nodig voor een financiële impuls. Dat is geen makkelijke operatie, realiseren de heren zich.

De Noordoostpolder is sinds kort door het Rijk aangewezen als landelijk (wederopbouw)gebied uit de periode 1940-1965 dat van nationaal cultuurhistorisch belang is. De doelstelling van het Rijk is dat deze periode in de toekomstige inrichting van Nederland herkenbaar aanwezig blijft op gebiedsniveau. Dit benadrukt nog eens het spanningsveld tussen enerzijds behoud en anderzijds de noodzaak

te blijven ontwikkelen. De Rijksdienst Cultureel Erfgoed is daarbij een belangrijke partner mede omdat de Ecologisch Hoofdstructuur grote gebieden in de polder omsluit. Daarmee zijn ook de Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer en de Waterschappen benodigde partners in de grote herbestemmingsoperatie.

Buigend over de maquette wijst wethouder Wouter Ruifrok naar de A6 die als een rechte lijn het landschap van de Noordoostpolder doorsnijdt. Daar rechts van, tussen Emmeloord en het Kuinderbos ligt de zogeheten corridor, een recreatief uitloopegebied van de polder. Hier ontwikkelt de gemeente Wellerwaard. Een plan voor een zwemplas met strand, horeca en routes voor wandelen, fietsen, paardrijden en wonen in het hogere segment. De inmiddels afgedekte huisvuilstortplaats biedt plaats aan een 9 holes golfbaan. Ook ligt hier het Burchttochtgebied van het Waterschap, een waterbergingsgebied met natuurdoelstellingen en ruimte voor extensieve recreatie. Het geheel beslaat zo'n 73 hectare en biedt ruimte aan 146 woningen in het duurdere segment. Dat alles, temidden van een landelijke en ruimtelijke groene setting, moet mensen van buiten de polder hiernaartoe lokken, en mensen uit de polder die groter willen wonen.

Minder idyllisch is de toekomst als we rechts van de A6 richting de dijk voorbij Espel en Tollebeek kijken. Parallel aan de rechte lijn van de IJsselmeerdijk boven Urk komen in het water van het IJsselmeer windmolens in strak gelid te staan met een hoogte (inclusief wieklengete) van 100 meter. Ruifrok is er niet blij mee. Hij realiseert hij zich dat dit park werkgelegenheid en een financiële kansen biedt, maar de bevolking mort. Ten oosten van Urk en ten westen van Schokland ligt Nagele.

Nagele is niet zo aabaar, stelt Kees Bergonje.

En in het schemerdonker van herfstige buien is het contrast met Schokland inderdaad zicht- en voelbaar. De leegstaande winkels en het verlaten restaurant rondom het centrumplein waar de wind vrij spel heeft, maken duidelijk dat Nagele kwetsbaar is en dat het resultaat van de lineaire stadsplanning uit het Nederlandse zuinige modernisme weerbarstiger is. Nagele is dan ook, voegt Van den Ende toe, bij uitstek geschikt als proeftuin. Als hier het besef voor de noodzaak voor herbestemming groeit en succesvol wordt uitgevoerd, dan moet het voor de rest van de Noordoostpolder ook lukken. Dit monumentale dorp is een architectonisch keurslijf, doordat de modernisten van De 8 en De Opbouw Nagele als een tot op de millimeter ontworpen *Gesamtkunstwerk* vastlegden. Lastig bij herbestemming, maar ook een kans om het bijzondere karakter te benadrukken. De gemeente grijpt hier actief in. Het leegstaande Schokkererf is aangekocht en ter beschikking gesteld aan een kunstenaar. De broedplaats moet als vliegwiel dienen voor verdere dynamiek in het dorp. Met woningbouwvereniging Mercatus (met bezit in Emmeloord en de tien omliggende dorpen) wordt gesproken over de mogelijkheden van renovatie, sloop en waar mogelijk eventueel nieuwbouw. De eerste resultaten worden zichtbaar. Mercatus renoveert momenteel de woningen aan de Vlashof en Klaverhof overeenkomstig de originele architectonische taal van architect Rietveld. Doordat veel huizen particulier eigendom zijn, is een lange adem vereist. De inventarisatie door Pi de Bruijn en Bas Horsing, in het kader van het atelierprogramma 'Nederland wordt anders' van voormalig Rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol vergrootte bij de wethouder het geloof dat een succesvolle ingreep met behoud van het waardevolle modernistisch erfgoed mogelijk was. Met in gedachten en als voorbeeld de geëngageerde rol van voormalig burgemeester Willem van Rapart begon hij de mensen te enthousiasmeren. Uit de druk bezochte bewonersavonden en het feit dat Museum Nagele door meer dan 80 vrijwilligers draaiend wordt gehouden blijkt dat de bevolking belangstelling heeft voor het erfgoed en de vernieuwing daarvan.

Maar besef van de noodzaak van herbestemming is niet voldoende, weten de heren. Om met behoud en respect voor het unieke karakter van de Noordoostpolder de gemeente een nieuw perspectief te bieden, is financiële ondersteuning noodzakelijk. En dus gaan de handen uit de mouwen. Ze proberen de Rijksoverheid ervan te overtuigen dat binnen het vastomlijnde kader van de polder nu vooral veel vrijheid nodig is om te experimenteren, en niet zozeer een beleidsnota. De Noordoostpolder biedt ruimte aan ecologische architectuur en aan een *cradle to cradle* manier van bouwen. Gesprekken met betrokkenen en belanghebbenden, het aankopen en beschikbaar stellen van ruimtes, het schetsen van praktische perspectieven aan bewoners en bestuurders vinden ze op dit moment belangrijker dan het schrijven van een structuurvisie. De geest van de noeste polder arbeiders die het kale land bewerkten, waart nog voelbaar rond.

Informatie

Oene Dijk (1965) is docent aan o.a. de Gerrit Rietveld Academie en de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over architectuur. Hij studeerde kunstgeschiedenis en architectuur aan de Universiteit van Groningen.

Van Arbouw naar Van Campenhout

Risicospreiding bij Via Breda

Wethoudersestafette > Tekst: Alfred Arbouw > Beeld: gemeente Breda

De nieuwe economische situatie maakt andere manieren van opdrachtgeven en plannen maken noodzakelijk. Wethouder Arbouw vertelt hoe dat gaat bij Via Breda, de Spoorzone van Breda. Het estafettestokje gaat door naar de Vlaamse gemeente Antwerpen.



Wethouder Alfred Arbouw.



Bebouwing in de Drie Hoefijzers, een nieuwe buurt in de wijk Doornbos-Linie, onderdeel van plan Via Breda.

De vraag van wethouder Baljeu wat opdrachtgeverschap en risicospreiding betekenen in de huidige tijd van onzekerheid, ligt mij na aan het hart. Want ja, we leven in een onzekere tijd, een tijd waarin veel oude zekerheden verdwijnen, een tijd met veel nieuwe dynamiek. In 'stadsontwikkelingsland' zijn de verhoudingen al aanzienlijk aan het schuiven. Dit blijkt ook bij het belangrijkste en grootste project van Breda: Via Breda. We herontwikkelen de Spoorzone in Breda tot een levendig gebied voor wonen, werken en voorzieningen, direct naast de historische binnenstad. Of, zoals één van de voormalige bouwmeesters stelde: "de extra stad náást de historische stad". Met snelle spoorverbindingen via de HSL-Shuttle, naar zowel Rotterdam-Schiphol-Amsterdam als Antwerpen-Brussel. Het Stationskwartier, met daarin de nieuwe OV-Terminal als middelpunt, en ook de komst van het gerechtsgebouw voor Zuidwest Nederland vormen het vliegwiel voor andere, nieuwe ontwikkelingen.

De afgelopen jaren is de focus verschoven van gebiedsontwikkeling als totaal naar ankerpunten die de ontwikkeling in gang kunnen brengen. Ongeveer een jaar geleden hebben College en raad in Breda – inspelend op de nieuwe economische situatie – nieuwe keuzes gemaakt en prioriteiten uitgesproken. Wat doe je nog wel in de stad en wat doe je later, anders of niet meer? Het Bredase gemeentebestuur heeft besloten Via Breda absoluut prioriteit te geven. In de samenwerking met externe partijen heb ik vooral gestuurd op voortgang én op een verantwoord risicoprofiel voor de gemeente. Het betekent een samenspel tussen overheidspartijen, marktpartijen en afnemers. Het accent is verlegd van geïntegreerde *business cases* naar het organiseren van resultaat. Waar eerder de belangen

'Het redeneren vanuit de klant leidt tot heel andere plannen.'

van overheidspartijen centraal stonden in de samenwerking, telt nu het boeken van resultaat. Een les die we daarbij hebben geleerd, is dat in de organisatie van het opdrachtgeverschap niet de belangen en verantwoordelijkheden centraal moeten staan. Het resultaat moet de kern zijn van de afspraken. In Breda hebben alle partijen een gezamenlijke focus op de bouw van de OV-Terminal. Het samenspel in het gunningtraject richting aannemers hielp om die focus op realisatie te krijgen.

In de gebiedsontwikkeling verschoof de aandacht naar interactie met potentiële afnemers in het gebied. Het van de klant uit redeneren naar de gebiedsontwikkeling leidt tot heel andere plannen. Inmiddels zijn interessante concepten in ontwikkeling voor specifieke woonvormen, een World Trade Center, onderwijsvoorzieningen en kantoren in het Bredase Stationskwartier. Kwaliteitsbewaking als geheel acht ik daarbij een nieuwe taak voor de gemeentelijke overheid. Een taak die we overigens oppakken met de Rijksbouwmeester en de Spoorbouwmeester. Ook een kwalitatief hoogwaardige buitenruimte is een randvoorwaarde om toekomstige investeerders voor het gebied te werven. Door vroegtijdig te investeren geeft de gemeente een visitekaartje van hoge kwaliteit af.

Ook in Breda kijken we uit naar de 5^e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam in april 2012, onder de titel *City Making* (andere manieren van stad maken). Dat oude recepten niet meer werken is duidelijk, zoals ook blijkt uit een recent door het NICIS in opdracht van de G32 uitgebrachte handreiking voor stedelijke herprogramming. Stadsontwikkeling krijgt een andere dimensie: stedelijke waarden en hoofdlijnen zorgvuldig vastleggen, maar ook ruimte creëren voor flexibiliteit en creatieve samenwerking van disciplines en partners. Tijdelijkheid en experiment de ruimte geven, onorthodox denken over stad en geld, ontwikkelen en beheren dicht bij elkaar brengen.

De stad ook zien als een verzameling van mensen en soms ongekennde energie, de lokale overheid als stimulator en facilitator van goed opdrachtgeverschap, ondersteund door professionals.

In die zin is de lijn Rotterdam-Breda goed door te trekken naar de stad Antwerpen. Onze Zuiderburen dwingen respect af, via katalyserende projecten als het Centraal Station en omgeving, het Eilandje, het park Spoor Noord, de Kaaien, het Theaterplein en wellicht de heropening van de Zuiderdokken. Ik zou het estafettestokje eens over de grens aan willen bieden. De Antwerpse schepen voor stadsontwikkeling Ludo van Campenhout stel ik de volgende vraag: Hoe borgt de stad Antwerpen de kwaliteit in de stad nu er minder geld is? Hoe geven de strategisch coördinator en de stadsbouwmeester samen inhoud aan prioriteit en kwaliteit in samenspraak met marktpartijen? Indien dit meer dan 800 woorden kost, nodig ik mijn Rotterdamse en Antwerpse collega van harte uit in Breda om samen met ons en de lokale architectuurinstituten verder te praten!

Informatie

www.breda.nl

In deze rubriek vertelt telkens een andere wethouder over een concrete bouwopgave, een discussie over ruimtelijke kwaliteit, een prangend voorbeeld van verrommeling, een regionale aanpak of iets anders dat actueel is in de gemeente. Elk artikel eindigt met een concrete vraag aan een wethouder van een andere gemeente, die in het volgende nummer van Architectuur Lokaal het stokje overneemt.



Maquette stationsgebied.



Luchtfoto huidige situatie spoorgebied.



Het uitbreidingsplan voor Santiago moet in de komende 20 jaar aan 1,6 miljoen nieuwe bewoners huisvesting bieden.



Recent geopend: Centro Cultural Metropolitano GAM (Gabriële Mistral) in Santiago, ontworpen door Cristián Fernández, Sebastián Baraona en Cristian Yutronic.

Connectivity

Bouwcultuur Nederland-Chili

Tekst en beeld > Cilly Jansen

Chili is *booming* en architectuurbeleid kan daarbij een instrument zijn. Onlangs verscheen de nota *Política Cultural 2011-2016*. In het kader daarvan vroeg de Chileense minister van Cultuur aan de architect en coördinator architectuur Cristóbal Molina Baeza om zich in Europa te informeren over architectuurbeleid. De kennismaking met *Architectuur Lokaal* werd het begin van nieuwe internationale samenwerking.

Chili, van oost naar west ingeklemd tussen Andes en Stille Oceaan, en van noord naar zuid tussen woestijn en Patagonië, is 18 maal zo groot als Nederland. Het lintland is 8000 kilometer lang. En Chili is *booming*. Met een staatsschuld tienmaal lager dan die van Nederland en met eigen kopermijnen kan Chili zich wel wat veroorloven. Ruim de helft van het BNP komt inmiddels uit de diensteneconomie (in Nederland driekwart) en neemt, evenals de urbanisatie, snel toe. In Santiago schieten torenhoge appartementen- en kantoorgebouwen overal uit de grond. Het historische centrum van Valparaíso heeft de UNESCO Werelderfgoedstatus en wordt in rap tempo opgeknapt. Een volgende opgave is de aanpak van het havenfront. Een oude spoorweg, die dwars door de stad liep is opgeheven en heeft plaatsgemaakt voor een grote gebiedsontwikkeling middenin de stad.

Maar de ontwikkelingen zijn gefragmenteerd. De jonge minister Luciano Cruz-Coke Carvallo zette cultuurbeleid, inclusief architectuurbeleid opnieuw op de agenda. Na studies rechten en architectuur vond hij zijn draai op de toneelschool, en maakte naam als acteur en zanger in films, bars, theater en televisie-soaps. Nu is hij minister van Cultuur in het kabinet van Sebastián Pinera, wier campagne hij eerder

openlijk steunde. 'Op het gebied van de architectuur is er de afgelopen jaren een brede internationale erkenning die heeft bijgedragen aan grote zichtbaarheid in de gespecialiseerde circuits. Chileense architecten hebben belangrijke internationale prijzen gewonnen, waardoor Chili wereldwijd een terugkerende naam heeft verworven in publicaties en onderscheidingen van de eerste orde', aldus Cruz-Coke bij de presentatie van de cultuurnota eind november. De nota werd opgesteld in samenwerking met alle actoren in de culturele sector; kunstenaars, architecten, managers, organisaties, academici en media. Voor de architectuur stelde hij architect en criticus Cristóbal Molina Baeza aan als coördinator bij de Chileense Raad voor Cultuur, die onder zijn voorzitterschap staat. De Raad maakt deel uit van het departement dat hier reeds *Kunsten en Creatieve Industrieën* heet, en dat architectuur, design en nieuwe media omvat; in Nederland is dat een voornemen voor het beleid na 2013.

Connectivity bleek het sleutelwoord voor een snelle internationale oriëntatie van de Chileense dertigers. Molina behoort, evenals de architecten Carlos Andrés Castillo Cortés en Rocío Andrade Castro, tot de post-Pinochet generatie die via sociale media razendsnel nieuwe wegen en contacten voor

de toekomst zoekt. Castillo (zie ook pag. 4) onderzocht hoe architectuur een rol zou kunnen spelen in zijn ambitieuze plan *Sendero de Chile* - een pad dat bestaande routes langs de voet van de Andes, van Visviri in het noorden tot Kaap Hoorn in het zuiden, aaneenrijgt. Hiermee studeerde hij af als architect aan de TU Delft; het leverde hem een nominatie op voor *Archiprix Nederland 2010*. Inmiddels blijkt een Nederlands echtpaar het traject lopend af te leggen en zet Castillo, terug in Chili, *Archiprix Chile* op.⁽¹⁾ De eenvoudige, maar doeltreffende formule is uitgebreid naar *Archiprix International* en leidde van daaruit weer tot nationale edities: *Archiprix Italië* en *Archiprix Turkije*. Nu komt er dus een Chileense editie bij.

Het betrekken van inwoners langs de lange wandel-, fiets- en paardrijdroute maakt deel uit van het plan van Castillo. Ook Andrade zoekt manieren om bewoners bij ruimtelijke ontwikkelingen te betrekken. Ze coördineert een stedelijk programma dat kennisuitwisseling met universiteiten bevordert en werkt als projectmanager voor sociale huisvestingsprojecten. Ruimtelijke coördinatie blijkt moeilijk. In Chili zijn de steden bestuurlijk georganiseerd in gemeenten met een gemiddelde omvang als die van Apeldoorn, met elk een direct gekozen burgemeester die de ruimtelijke ordening regisseert. De 32 gemeenten van de *Región Metropolitana Santiago* worden gecoördineerd door een regionale *intendente* die door de president is benoemd. Maar de sociale segregatie tussen de verschillende bevolkingsgroepen, gemeenten en wijken is groot. Ook 20 jaar na de militaire dictatuur is de aloude bestuurlijke elite bepalend. De kabinetsleden kennen elkaar van dezelfde universiteit waar ze studeerden en zijn elkaars burens in de rijke gemeente Vitacura. Bewoners van andere stadsdelen komen alleen ondergronds in gebieden waar ze niet wonen of werken. Andrade wil een architectuurcentrum naar Nederlands voorbeeld te starten; om te beginnen met stadswandelingen waarbij per metrostation eens wordt uitgestapt om de wereld erboven te verkennen.

En zo breken de jonge architecten zowel uit het door henzelf genoemde 'geografische isolement' als uit de sterk gesegregeerde samenleving. Dat geldt evenzeer voor de studenten die al maandenlang staken om grotere toegankelijkheid van onderwijs af te dwingen - de 32 universiteiten zijn zonder uitzondering private, dure instellingen. Het lijkt een kwestie van uithoudingsvermogen, waarbij de overwegend jonge bevolking zich op vele fronten vastbesloten toont. Bij de ontwikkeling van Chileense bouwcultuur ligt het initiatief bij jonge architecten die zich wereldwijd informeren. En dus stond



Rocío Andrade Castro wil de bevolking betrekken via architectuurcentra (Universidad de Chile).



Cristóbal Molina Baeza, coördinator architectuur, Consejo Nacional de la Cultura y las Artes.



Paola Mora ziet mogelijkheden voor afstemming van cultuur- en architectuurbeleid; Maximiano Atria onderzoekt architectenselecties.

Wat is cultuur?

De Chileense cultuurnota *Política Cultural 2011-2016* opent met een citaat uit de Wereldconferentie over cultuurbeleid, die in 1982 in Mexico werd gehouden: 'In brede zin kan cultuur worden beschouwd als het geheel van eigenschappen, spiritueel en materieel, intellectueel en affectief,

die een maatschappij of een sociale groep karakteriseert. Cultuur omvat - naast de kunsten en de letteren - de levenswijze, de fundamentele rechten van de mens, de systemen van waarden en overtuigingen. Cultuur biedt mensen de capaciteit tot reflectie over zichzelf. Dat maakt ons tot menselijke wezens, rationeel, kritisch en ethisch.

Door cultuur onderscheiden we waarden en maken we onze keuzen. Door cultuur kunnen we ons uitdrukken, zelfbewust besluiten nemen, het onvoltooid van projecten erkennen, twijfel oproepen bij realisatie. Onvermoeibaar zoeken naar nieuwe betekenissen maakt het mogelijk ze overstijgen.'

Molina op een achternamiddag in de zomer op de stoep bij Architectuur Lokaal in Amsterdam - daartoe aangespoord door de Finse betrokkenen bij het *European Forum for Architectural Policies*. 'We are just opening this new area and we want to know The Netherlands' long tradition on architecture cultural policies', zei Molina.

In Santiago organiseerde hij vervolgens een congres over de rol van de overheid en cultureel ondernemerschap. Chili bereidt zich voor op zijn toekomst. Op het congres sprak de Franse architect Yves Lion over de ontwikkeling van Parijs, dat groeit naar 19 miljoen inwoners, twee meer dan de totale Nederlandse bevolking. Lion werkt in opdracht van president Sarkozy in het *Atelier International Grand Paris* met onder meer de Nederlandse architect Winy Maas (MVRDV). Uitgaan van het bestaande, is het motto van het Atelier om de leefbaarheid te vergroten - juist in de voorsteden.

Nederland werd in het debat, indachtig de woorden van stedenbouwkundige Dirk Frieling, gezien als dunbevolkte stad die geen problemen kent op de schaal van metropolen zoals Santiago of Parijs. Juist daarom was de belangstelling voor het Nederlandse architectuurbeleid van de afgelopen

aanbestedingen zijn in Chili niet anders dan in Nederland: zeer beperkt. Bij veel procedures wordt geselecteerd op de laagste prijs, de ervaringseisen zijn hoog en de beoordelingen niet transparant. Beter aanbesteden is één van de wensen van de jongeren. Het zal velen in Nederland verbazen, maar voor de Europese aanbestedingsregels bleek enthousiasme omdat de Europese landen erdoor worden gedwongen tot betere afspraken, terwijl Chili de problemen zonder dwang intern moet oplossen. De vraag is of en hoe dat kan lukken. Voorzitter Luiz Eduardo Bresciani van het Colegio de Arquitectos was vooral gecharmeerd van het instituut Rijksbouwmeester.

Op 24 november presenteerde het kabinet de nota *Política Cultural 2011-2016* aan de president van de republiek. De nota is gericht op de bevordering van de kunsten, participatie en cultureel erfgoed en bevat een aantal doelen op de lange termijn. De hoofdpunten betreffen het zichtbaar maken van artistieke en culturele scheppingen, ter bevordering van culturele industrieën als motor voor ontwikkeling, ook op het internationale toneel; promotie van cultuur via digitale platforms en uitwisseling via nieuwe communicatietechnologieën; verbreding van toegankelijkheid van cultuur en deelname van de gemeenschap, bevordering van initiatieven daartoe; aandacht voor het materiële en immateriële cultureel erfgoed en bevordering van het cultuurtoerisme met inachtneming van biodiversiteit. Ook auteursrecht en verbetering van regelgeving staan op de agenda. Al met al is het cultuurbeleid, aldus Cruz-Coke, gericht op 'het versterken van de rol van cultuur van een land op weg naar ontwikkeling. Het draagt bij aan het welzijn van mensen. Hun toegang tot en deelname aan cultuur is een dagelijks gewaardeerd goed.'

(1) Archiprix presenteert jaarlijkse de beste studentenplannen van de Nederlandse ontwerpopleidingen en toont daarmee aankomend talent, zie www.archiprix.nl

Informatie

Consejo Nacional de la Cultura y las Artes: www.cultura.gob.cl. Op deze site is de nota Política Cultural 2011-2016 te vinden. De Chileense aanbestedingen worden aangekondigd op www.ChileCompra.cl. Tot 18 februari heeft Chili, evenals Nederland, een paviljoen ingericht op de Shenzhen Biennale voor stedenbouw en architectuur in China.

Bewoners komen alleen ondergronds in stadsdelen waar ze niet wonen of werken.

20 jaar en voor het werk van Architectuur Lokaal groot. In Santiago lichtte ik de Nederlandse situatie, en ons pleidooi voor bouwcultuur toe. We bepleiten de verbinding tussen architectuur-, cultuur- en bouwbeleid, met een bijzondere verantwoordelijkheid voor opdrachtgevers. Daar bleek ook Magdalena Novoa, eveneens werkzaam aan de cultuurnota, naar op zoek. Met haar en andere jonge architecten sprak ik over allerlei mogelijke acties. We legden contacten tussen Nederlandse organisaties (Architectuur Lokaal, Archiprix, TU Delft, Rotterdams Architectuur Filmfestival, de Nederlandse Ambassade etc.) en Chilenen die, verbonden aan verschillende universiteiten waartussen nog weinig wordt uitgewisseld, elkaar niet eerder wisten te vinden.

Een onafhankelijk Architectenregister wordt sinds het verbod daarop door het militaire regime, gemist; verwacht wordt dat dit internationale deelname aan aanbestedingen en prijsvragen kan vergroten. De toetredingskansen voor jongeren tot



De uitbreiding van de faculteit Architectuur FAAD van de Universidad Diego Portales in Santiago is ontworpen door Ricardo Abuauad, tevens directeur.



Stichting DuocUC gaf het Luis Cousiño gebouw uit de belle époque van Valparaíso (rond 1900) een nieuwe bestemming als cultureel centrum voor toerisme en erfgoed. Het bevat theater- en congressfaciliteiten en een praktijkschool voor beroepsopleiding, die de horeca regelt. Ontwerp Juan Sabbagh.

Crisis in het Gouwse

In Situ > Tekst: Dick Visse > Beeld: Maud Roukens

De stichting grAp heeft in 2012 de economische crisis als uitgangspunt genomen voor diverse onderzoeken en cursussen. Wat betekent de crisis voor Gouda en wat valt ervan te leren?



De spoorzone in Gouda.

De crisis die Nederland sinds 2008 in z'n greep houdt, is voor architectuurcentrum grAp een inspiratiebron voor haar programma's. We zijn een onderzoek gestart naar vorige crises om de vraag te kunnen beantwoorden: wat zijn de gevolgen van de huidige crisis voor de architectuur en stedenbouw in Midden-Holland? De resultaten van het onderzoek komen in 2012 beschikbaar en worden gebruikt om bestaande plannen te evalueren en te actualiseren.

In een ander onderzoeksproject, RESET, stellen we de vraag: welke ruimtelijke ordeningsprojecten zijn in de periode 1909-2010 opgesteld, maar niet of in gewijzigde vorm uitgevoerd en wat kunnen we daarvan leren? De plannen voor grootschalige uitbreidingen worden door gemeenten of ontwikkelaars onder het mom van de crisis gewijzigd en beslissingen worden heroverwogen. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de ontwikkeling van twee grote woningbouwlocaties in onze regio: de Zuidplas en Westergouwe. En welke gevolgen heeft de crisis op de ruimtelijke ontwikkeling langs de linten en in kleine dorpskernen in het landelijk gebied zoals Reeuwijk, Waddinxveen en in de Krimpenerwaard? Is een krimpende economie een zegen voor het landschap of juist niet en bevordert de crisis het hergebruik? Voor de inwoners van het gebied organiseren wij begin 2012 een cursus over het ontstaan van het gebied en welke ontwikkelingen zich daar voordoen. Met bewoners en deskundigen worden dan enkele rondritten gemaakt en daarna wordt nader op het thema ingegaan.

In het thema DE TUSSENTIJD, architectuur en stedenbouw voor, tijdens en na de crisis in Midden-Holland past ook de toekomst van de Spoorzone in Gouda. Zijn deze braakliggende hectares grond tijdelijk te gebruiken/in te richten?

Gouda bouwt een nieuw stadhuis naar een ontwerp van architect Jos van Eldonk naast het station en hoopte daarmee een aanzet te geven voor de ontwikkeling van het gehele gebied. Het wordt medio 2012 opgeleverd, maar de overige geplande bouw van kantoren, scholen en andere functies langs het spoor en de herontwikkeling van het station ligt stil. Crisis is overal in Gouda, en grAp probeert er de vinger achter te krijgen: waarom, waar, hoe?

Informatie

Dick Visse is bestuurslid van grAp en mede-eigenaar Adviesbureau MSP te Gouda.
www.architectuurcentrumgrap.nl



De winnaar van de Gouden Piramide 2010: Maarten van Duijn, directeur Heijmans Vastgoed.



Het Funen in Amsterdam, het winnende project van de Gouden Piramide 2010.

'Gouden driehoek' wint Gouden Piramide

Gouden Piramide > Tekst: Maarten van Duijn > Beeld: Simone van Es (Links), Jeroen Musch (rechts)

Op 26 november jl. nam Heijmans de Gouden Piramide 2011 voor Gebiedsontwikkeling in ontvangst voor het project Het Funen in Amsterdam. Drie vragen voor Maarten van Duijn, directeur van Heijmans Vastgoed.

Was het een grote verrassing dat Het Funen de Piramide won? Waarom (niet)?

Ja en nee. Als ik naar de andere vier genomineerden kijk, vind ik die ook indrukwekkend. Met name de Ecozuivering van het Waterschap Regge en Dinkel ziet er heel innovatief uit. Van Het Funen weet ik dat een vooruitstrevend plan, durf, een lange adem – dit project is ruim 10 jaar in ontwikkeling geweest – en standvastigheid een gewild stukje Amsterdam en een Gouden Piramide hebben opgeleverd. Grappig is dat we intern dit plan al de Gouden Driehoek noemden. We stonden voor de volgende uitdaging: maak van een driehoekig voormalig bedrijventerrein dat ligt tussen één van de drukste spoorlijnen van Nederland en de ietwat vervallen Czaar Peterbuurt, een gewilde en gevarieerde woonwijk voor gezinnen en zorg ervoor dat de naast gelegen woonbuurt ook profiteert van het groen en de voorzieningen van het nieuwe plan. Concreet betekende dit:

1. Geluidsoverlast van de spoorlijn aan de oostzijde van het terrein wegnemen
2. Optimaal profiteren van de zon en het water ten zuiden van het terrein
3. Een goede aansluiting creëren met de Czaar Peterbuurt aan de westzijde.

Wat beschouwt u als uw belangrijkste bijdrage als opdrachtgever in dit project?

Allereerst wil ik benadrukken dat we de credits niet alleen verdienen. Ook de gemeente Amsterdam, de architecten en de ijzersterke adviseurs waarmee we hebben samengewerkt hebben door vast te houden aan hun visie een grote steen bijgedragen aan het succes van Het Funen. Onze kracht was het vertrouwen blijven houden in de ontwerpen en de financiële risico's managen. Toen we merkten dat de eerste fase – de randbebouwing – van Het Funen moeilijk verkocht, hadden we onze twijfels of het wel verantwoord was om te beginnen met de woningen aan de binnenkant van het terrein, en met de aanleg van het park. Bovendien konden we niet aan de parkeergarage beginnen zonder ook direct een bovengelegen woonblok te bouwen. Het werd kortom moeilijk om gefaseerd te bouwen – iets wat financieel wel het meest veilig is voor een opdrachtgever. De oplossing die we vonden, was een deel van de woningen aan een beleggingsmaatschappij te verkopen. Dat verlaagde onze inkomsten, maar daardoor konden we wel in één keer doorgaan met bouwen en vasthouden aan onze ambities. De prijs is daarmee een kroon op dit werk en bevestigt de toonzettende rol van Heijmans als binnenstedelijke gebiedsontwikkelaar in Nederland.

Wat gaat Heijmans doen met het prijzengeld van € 50.000?

Het Funen smaakt naar meer. Gaandeweg de ontwikkeling van de buurt hebben we ervaren hoe belangrijk het is om in steden woongebieden te ontwikkelen die rechtstreeks voldoen aan de behoefte van bewoners én tegelijkertijd te zorgen voor een leefbare balans tussen wonen, werken en recreëren in de stad. Vlakbij het Funen, in het project Wiener, zijn we ook weer gestart om in samenspel met toekomstige bewoners een innovatieve en aantrekkelijke woon- en leefomgeving te creëren. Mensen kunnen via de website www.wienerenco.nl en tijdens bijeenkomsten aangeven wat men op die plek het liefst gebouwd ziet worden. Investeren in deze manier van gebiedsontwikkeling, onder meer door het vergaren en delen van kennis stond al langer op ons verlanglijstje. Het prijzengeld geeft deze missie dus een gouden randje!

Informatie

Immiddels is een nieuwe ronde gestart. De prijsronde 2012 is bestemd voor opdrachtgevers van architectuurprojecten die in 2010 of 2011 zijn gerealiseerd. De inschrijving voor deze ronde sluit op 9 maart 2012 om 17.00 uur. Het is ook mogelijk om projecten voor te dragen.

www.wienerenco.nl

www.heijmans.nl

www.goudenpiramide.nl



St. Ignatiusgymnasium, opdrachtgever: Stichting VO Amsterdam Zuid; ontwerp: LEVS architecten.

Gezamenlijke queeste

De Opening > Tekst: Anne Luijten > Beeld: LEVS Architecten, Amsterdam

Het bouwen van een school is méér dan het maken van een gebouw. Het is een maatschappelijke investering: bouwen aan de toekomst. Een schoolgebouw midden in de stad, het lijkt volkomen vanzelfsprekend. Toch is het bijzonder lastig om juist in de bestaande stad een schoolgebouw te realiseren. De Scholenbouwwaaijer is verkrijgbaar via www.arch-lokaal.nl.

Dat merkten Anita Swenneker, rector van het St. Ignatiusgymnasium en het architectenteam van LEVS, die samen maar liefst zeven jaar aan het ontwerp- en uitvoeringsproces werkten. De dialoog met de buurt (Oud-Zuid in Amsterdam) die vreesde voor overlast, noopte tot vindingrijkheid in oplossingen. Zoals een fietsenkelder ónder het schoolgebouw in een oude bunker. En dan was er nog het proces met het stadsdeel en monumentenzorg, omdat de buurt de rijksmonumentenstatus had aangevraagd voor de bunker en het hoofdgebouw. Het karakteristieke jaren '50-gebouw moest worden gerenoveerd en verduurzaamd, maar er moest ook een deel worden gesloopt om de uitbreiding mogelijk te maken.

Op het voormalige schoolplein en de gesloopte gymzaal naast het oorspronkelijke schoolgebouw is nieuwbouw gerealiseerd, dat de aula en leerlingruimte huisvest en 16 nieuwe lokalen. Onder de grond bevinden zich de bunker, de gymzaal en het muzieklokaal. Een centrale, transparante hal verbindt nieuw- en oudbouw met elkaar en herbergt zowel de entree naar de straat als naar de fietsenkelder. Opvallend aan het ontwerp is verder de bijzondere indeling van de lesverdiepingen. Met grote glazen schuifdeuren kunnen de lokalen groter of kleiner worden gemaakt. Zo kan het gebouw 'meebewegen' met de onderwijsseisen. En dan was er nog de wens van duurzaamheid: door de toepassing van geavanceerde installaties (waaronder een warmte/koude opslag) en een optimale ventilatie heeft de school het label 'Frisse School Klasse A' gekregen.

Missie geslaagd, met andere woorden. Een schoolgebouw in de stad, dat aan alle uiteenlopende eisen voldoet, een architectonisch hoogstandje is en



Oud- en nieuwbouw vormen samen een geheel.

ook nog eens de goedkeuring krijgt van misschien wel de meest kritische belanghebbers: de leerlingen en leraren. Anita Swenneker kan opgelucht ademen: het gebouw werkt en de klachten die ze krijgt gaan alleen maar over heel kleine mopperdingetjes, niet de essentie van het gebouw.

Toen ze aantrad, viel ze midden in een intensief ontwikkelingsproces van de nieuwbouw, terwijl de leerlingen naar een tijdelijke locatie waren verhuisd. Ze was soms meer met de bouw bezig dan met haar

Swenneker had graag wat meer bovenop de dingen willen zitten, met name op het proces met de leraren voor de inrichting.

echte baan, het leiden van een school. Toch was het opdrachtgeverschap voor haar niet nieuw, op haar vorige school had ze ook een nieuwbouw begeleid. De rectorwissel was zowel voor Swenneker zelf, als voor de architect, Jurriaan van Stigt van LEVS, in het opdrachtgeverschap een lastige hobbel. Spanningen ontstonden over aansturing en rolverdeling. Swenneker had graag wat meer bovenop de dingen willen zitten, met name op het proces met de leraren voor de inrichting. Het formuleren van eisen en wensen vanuit de school, dat lag eigenlijk op haar bordje, vond ze. Maar er lagen nu eenmaal al afspraken met de architect. Ook voor Jurriaan van Stigt was het verschil in aansturingstemperament af en toe verwarrend, bovendien had hij vijf maanden lang zonder rector het proces draaiende gehouden.

Van Stigt is van het begin af aan bij het proces betrokken, eerst informeel als adviseur, als ouder van een leerling van de school. Later werden het kleine onderzoekopdrachtjes en uiteindelijk zou hij als architect een spilfunctie spelen in het ontwerp, de uitvoering en de totstandkoming van de school. Tot en met de gesprekken met de buurt en de rechtszaken met de buurt toe. 'Noem het een queeste, een uitdaging, een *mission impossible*: het was een hele toer maar hij is volbracht,' aldus Van Stigt. Betrokkenheid, dat is dan ook het woord dat de architect het meeste typeert en wat ze enorm waardeert in de samenwerking, zegt Swenneker. 'Als er een vertraging optrad, was dat een gezamenlijk probleem. In alles hebben we altijd gezamenlijk opgetrokken. Altijd wisten de architecten de juiste personen te bereiken bijvoorbeeld bij het Stadsdeel. We konden altijd snel handelen. Bovendien hadden ze altijd lijstjes klaar met alternatieve oplossingen. Kan iets niet? Zij kwamen met mogelijkheden die dan wél konden. Dat was heel fijn. Het was niet mijn probleem, nee het was altijd iets gezamenlijks.'

Vertrouwen was er ondanks de eerste hobbels al snel. 'De plannen waren erg mooi, dat scheelt natuurlijk,' lacht Swenneker. Maar daarnaast was er de enorme bevoegdheid die van alles afstraalde wat Van Stigt en zijn collega's deden. Het proces met de leraren heeft Swenneker uiteindelijk bij de architecten gelaten, omdat ze vertrouwen had in hun betrokkenheid en hun manier van werken, waarbij ze zelf met oplossingen kwamen, maar ook aangaven hoe iets anders zou kunnen. De verdeling tussen architect en opdrachtgever werd zo afgebakend: over alles wat met onderwijs te maken had besliste de schoolleider, de techniek in het gebouw was het terrein van de architect. 'Ik besloot dan op

hoofdpijnen en liet de uitwerking en de keuze verder aan LEVS.' Van budget tot zonnepanelen en vuilnisbakken, als schoolleider moet je ineens over heel veel uiteenlopende zaken beslissingen nemen in een bouwproces. Dan is het goed om een architect te hebben door wie je je ondersteunt voelt, die ervoor zorgt dat de opdrachtgever een afweging kan maken tussen alternatieven, zegt Anita Swenneker.

Het enige echte dieptepunt in de samenwerking was dan ook de onrust in het begin, over het overleg met de mensen in de school. Swenneker: 'Dat leverde spanningen op over en weer, maar had ook een positieve kant. Door mijn kritische houding werden de architecten op hun beurt alerter. Doordat ik zag dat het overlegproces bij hen in goede handen was, hoefde ik mijn poot niet stijf te houden en kon ik het loslaten.' Als tip voor schoolleider-opdrachtgevers in spé zegt Swenneker dat het belangrijk is om van tevoren afspraken te maken over de rolverdeling. 'Denk na over op welke stoel je zit en maak dat expliciet.' De betrokkenheid van de architect en het gezamenlijk optrekken heeft Swenneker als zeer positief ervaren. Nog een tip van de inmiddels meervoudig ervaringsdeskundige: 'Zoek een architectenbureau dat bereid is méér te doen dan alleen een mooi gebouw te tekenen.'

Informatie

www.ig.nl, www.levs.nl

Anne Luijten is architectuurhistoricus en onderzoeker en schrijft over architectuur en ruimtelijke ordening. Ze is o.a. redacteur van het Jaarboek *Architectuur en hoofdredacteur van Gebiedsontwikkeling.nu*

Landgoed met een boodschap

De Selectie > Tekst: Michel Geertse en Bram Talman > Beeld: Next Architects, Atelier Kempe Thill en Shift Architecture Urbanism

In 2006 maakte Steunpunt Architectuuroopdrachten & Ontwerpwedstrijden voor het eerst kennis met het particulier initiatief Landgoed De Groene Kamer. De plannen zijn in de loop der jaren verder gevorderd. In 2011 werd het contact hernieuwd toen kon worden gestart met de voorbereiding van een prijsvraag voor Landgoed De Groene Kamer, dat aan de zuid-west kant van Tilburg wordt ontwikkeld. Het gaat om een uitzonderlijk project en een bijzondere prijsvraag, met niet één, maar vier 'hoofdprijzen'. De organisatoren en de deelnemers zijn enthousiast. Reden genoeg om Han de Groot, projectmanager van Landgoed De Groene Kamer, het project en de prijsvraag toe te laten lichten, nu de uitslag van de prijsvraag bekend is.

Wat is Landgoed De Groene Kamer?

Het concept van De Groene Kamer is uniek en goede referenties zijn er nog niet. Dat maakt het project boeiend, maar tegelijkertijd ook lastig. 'Landgoed met een boodschap' is ons motto, we hebben een uitgesproken verhaal. Het nieuwe landgoed moet buitenbeleving dichterbij de mensen brengen. Er worden gerelateerde producten en diensten aangeboden, verdeeld over de themagebieden voedsel, plant, dier en *wellness* en groen. Het verhaal achter de producten versterken we met een stichting edutainment (educatie en entertainment). Ook gaat De Groene Kamer de stad Tilburg met het omringende platteland verbinden en vice versa. Begin 2010 zijn de bureaus .FABRIC en LOLA landscape architects aan de slag gegaan om onze visie uit te werken in een Masterplan, opgesteld in

nauwe dialoog met de provincie Noord-Brabant, de gemeente Tilburg en de agrosector. We willen een volgende stap maken met de prijsvraag.

Waarom een besloten prijsvraag?

We willen met de uitkomsten van de prijsvraag het denken over het plan een stap verder brengen. Daar is creativiteit voor nodig. Daarom kiezen we voor een ideeënprprijsvraag. We willen goede ideeën genereren voor de verdere uitwerking. Daarnaast willen we een aantal bureaus selecteren voor het vervolgtraject. 'Eenheid in verscheidenheid' is een van de uitgangspunten, we willen (architectonische) diversiteit. Bovendien gaat het om een enorme opgave, er moeten meerdere gebouwen ontworpen worden, waarbij het landschap leidend is. Dan lijkt het verstandig om samen te werken met meerdere

bureaus. We hebben voor een besloten prijsvraag gekozen om de maatschappelijke kosten te beperken. Er is slechts een beperkt aantal opdrachten te vergeven en we willen niet dat onnodig veel bureaus kosten maken. Bovendien kun je bij een besloten prijsvraag bureaus op naam uitnodigen waarin je vertrouwen hebt. Bij een openbare prijsvraag moet je maar afwachten wie er wint.

Hoe zijn de deelnemers geselecteerd?

We hebben gebruik gemaakt van onze netwerken en uiteraard ook van suggesties van .FABRIC en LOLA. Bij een eerste inventarisatie hebben we het aantal bureaus teruggebracht tot vijftien bureaus aan de hand van vooraf bepaalde criteria. We wilden een mix van zowel een jong bureau, een bureau uit de regio als bureaus die sterk waren in duurzaamheid, sculptuur en landschap en of ervaring hebben in het buitengebied. Deze vijftien bureaus hebben we allemaal bezocht. Voelden we een klik, begrepen de bureaus de opgave? Op basis van de bureaubezoeken maakten we een definitieve selectie.

Hoe is de prijsvraag verlopen?

We hebben inzendingen ontvangen van vijf bureaus: Diederendirrix, Drost + Van Veen, Atelier Kempe Thill, Next Architects en Shift Architecture Urbanism. De bureaus zijn uitgenodigd om ieder architectonische uitwerkingen (plattegrond, doorsnede en 3D visualisatie) met toelichtende tekst en diagrammen te maken van vier stedenbouwkundige typologieën in het masterplan: blok, campus, haak en solitaire. De bureaus werd ook gevraagd hun inzending toe lichten in een mondelinge visiepresentatie. De inzendingen werden beoordeeld op vijf criteria: kwaliteit van architectuur, aansluiting bij het masterplan, visie op retail, toonbeeld voor duurzaamheid en budgettaire en economische haalbaarheid. De inzendingen werden beoordeeld door een deskundige jury, die werd bijgestaan door een begeleidingscommissie met specifieke expertise op het gebied van retail, duurzaamheid, bouwkosten en stad-landverbindingen. De jury moest per typologie een winnaar aanwijzen, er waren dus vier prijzen te vergeven. De jury heeft uiteindelijk drie prijswinnaars aangewezen: Next (blok en haak), Kempe Thill (solitaire) en Shift (campus).

Bevalt de uitkomst?

We zijn zeer enthousiast over de uitkomsten. De doelstellingen van de prijsvraag zijn gerealiseerd. De jury heeft drie bureaus aan ons geadviseerd waarmee we verder kunnen. Daarnaast hebben we waardevolle ideeën ontvangen waarmee we het Masterplan een stap verder kunnen brengen. Kempe Thill bijvoorbeeld toonde aan dat de referenties die wij als opdrachtgever aandroegen, niet binnen het beschikbare budget passen. Drost + Van Veen plaatste waardevolle kanttekeningen bij de logistiek van de retail. Als opdrachtgever hebben we de bedoeling het advies van de jury over te nemen. We moeten met de prijswinnaars bij elkaar gaan zitten en inventariseren wat we nu hebben en hoe we vervolgens verder kunnen gaan. En natuurlijk ook kijken of we tot zakelijke afspraken kunnen komen met de bureaus.

Hoe kijkt u terug op de prijsvraag?

Het was een leuk, leerzaam proces. Een prijsvraag als deze doe je maar één keer, dus je wilt het wel zorgvuldig en goed doen. We zijn zeer tevreden hoe het gelopen is. De deelnemers waren enthousiast, hebben een enorme inzet geleverd en de deskundigen die zij ingeschakeld hebben, hebben de inzendingen naar een hoger plan getild. We hebben veel steun van buitenaf gehad. Ontzettend veel mensen en organisaties om ons heen, zoals Max Bom (voorheen stedenbouwkundig architect in Den Bosch) en Architectuur Lokaal, hebben actief meegedacht om de prijsvraag op professionele wijze op te pakken. De onafhankelijke vakjury bracht deskundigheid in die wij als opdrachtgever niet in huis hebben. Het



Next Architects, Blok en haak



Atelier Kempe Thill, Solitaire



Shift Architecture Urbanism, Campus

Masterplan en de ontwerpers daarachter waren ook van grote waarde bij het nadenken over een prijsvraag. Toch moet je als opdrachtgever ook het lef hebben om je eigen koers te varen. Zo hebben wij het advies om pas na de definitieve vaststelling van het Voorlopig Ontwerp een prijsvraag uit te schrijven genegeerd. Wij waren zo eigenwijs om dit nu al te doen zodat de input van de prijsvraag gebruikt kan worden voor het vervolg. Dat was een eigenzinnige keuze die zich naar wij verwachten gaat terugverdienen.

Informatie

Het Steunpunt Architectuuroopdrachten & Ontwerp-wedstrijden is de onafhankelijke, niet-commerciële helpdesk voor uitschrijvers van aanbestedingen en prijsvragen in Nederland. Hiermee wordt beoogd bij te dragen aan professionalisering van het opdrachtgeverschap en aan een gezonde bouwcultuur in Nederland. Het Steunpunt biedt ondersteuning aan alle opdrachtgevers. Om hen behulpzaam te zijn bij het opstellen van een goede (Europese) aanbestedings-procedure voor architectendiensten heeft Architectuur Lokaal, samen met de Rijksbouwmeester, VNG, BNA, NEPROM en PIANOo KOMPAS light ontwikkeld, een digitale standaard die voor alle partijen de nodige vereenvoudiging en transparantie biedt. KOMPAS light is te vinden op www.ontwerp-wedstrijden.nl

Wonen naast Máxima en Willem-Alexander

Particulier opdrachtgeverschap > Tekst: Pieter Winters > Beeld: Visade

Nog maar een jaar geleden was het verkopen van huizen de laatste stap in een lang proces voor projectontwikkelaar VISADE. Inmiddels is het team het erover eens, mede onder druk van de markt, dat meer individualiteit wenselijk is. Daarom werd het hele ontwikkelingsproces omgedraaid en worden nu eerst kopers gezocht, alvorens te beginnen met ontwikkelen. Het recente project Haagwijk is een mooi voorbeeld van deze werkwijze.

Op het grondgebied van Landgoed Duivenvoorde bij Voorschoten worden zeven bouwkavels gerealiseerd die middels particulier opdrachtgeverschap ingevuld gaan worden. Een nieuw te realiseren landhuis komt tot stand via collectief particulier opdrachtgeverschap. VISADE-directeur Frank van de Weijer is ervan overtuigd dat het 'oude ontwikkelen' niet meer van deze tijd is, en vertelt enthousiast

hoe het 'nieuwe ontwikkelen' er volgens hem uit moet zien. Een belangrijk onderdeel daarvan is de 'maximale vrijheid bij het realiseren van de eigen woonwens'. De koper bepaalt zelf hoe vrij hij daarin gelaten wil worden. Daarom kan hij kiezen voor drie gradaties in particulier opdrachtgeverschap: hij doet alles zelf, hij wordt stapsgewijs meegenomen langs alle fases van het ontwerp- en

bouwproces of hij bedenkt alleen de vormgeving. 'Ook bij de laatste methode doen we ons best om de kopers zich als opdrachtgever te laten voelen', zegt hij. 'Wij zijn een intermediair geworden. Voor een aannemer kan dat lastig zijn, aangezien er veel afwijkingen op de standaardontwerpen worden gemaakt. Als de aannemer vervolgens de kosten gaat berekenen, dan kan dat voor de particuliere opdrachtgever aanleiding zijn opnieuw enkele wijzigingen door te voeren. Daardoor kan het soms langer duren. Het hele proces vereist dus een focus op de consument, en niet op het product of het verkoopproces. Het is een omkering die noodzakelijk is, maar die bij veel professionals nog moet landen.'

Een project waar het nieuwe ontwikkelen tot uiting komt is Landgoed Haagwijk, een kleinschalig project op het grondgebied van Landgoed Duivenvoorde in de open corridor tussen Leiden en Den Haag. De bedoeling is dat het gebied deel wordt van de Ecologische Hoofdstructuur tussen de duinen en het Groene Hart. Daarom zijn ook de gemeenten Voorschoten en Leidschendam-Voorburg en de Provincie Zuid-Holland betrokken. Dat alles klinkt als een project dat over een lange periode wordt ontwikkeld, maar niets is minder waar. Een jaar geleden deed VISADE mee aan een prijsvraag van stichting Duivenvoorde, waar het landgoed toe behoort. De stichting wilde drie dingen bereiken: het gebied vrijmaken van glastuinbouw (die er nog stond), het bos weer aantrekkelijk maken, en een deel van de grond geschikt maken voor woningbouw. Tot voor kort was VISADE vooral actief op binnenstedelijke locaties, of daar 'waar maatschappelijke context aanwezig is', zoals Van de Weijer het



Boswoningen op landgoed Duivenvoorde.

noemt. Toch wonnen ze de prijsvraag. 'We hebben gewonnen, omdat we geen plan hebben gemaakt', zegt Van de Weijer.

In plaats van een concreet plan maakte VISADE een plan gericht op marketing waarin de hoge exclusiviteit van het project overduidelijk naar voren komt. Om belangstellenden te trekken werden geen schreeuwende reclames gemaakt, maar werd de Rotaryclub benaderd en werd het landgoed opengesteld op de Dag van het Park. Daarnaast organiseerde het in samenwerking met de andere betrokkenen een architectuurmanifestatie waarvoor aan diverse architecten, onder meer van Inbo, Atelier Pro en Kingma Roorda architecten, werd gevraagd om binnen het landschapsplan van Michael van Gessel en het beeldkwaliteitplan van supervisor Hubert-Jan Henket een woningontwerp te maken. 'Uiteraard zijn kopers niet verplicht om zich aan

'We hebben gewonnen, omdat we geen plan hebben gemaakt.'

een van de ontwerpen te houden. Het is bedoeld om de consument een beeld te geven van het mogelijke eindresultaat en natuurlijk geeft het de nodige publiciteit, ook voor de architecten zelf', zegt Van de Weijer. Zo snijdt het mes aan twee kanten. Inmiddels hebben zich al tweehonderd belangstellende gemeld.

Uiteindelijk moeten acht kavels bebouwd worden. Het grootste gebouw zal verrijzen op de plaats waar tot de achttiende eeuw buitenplaats Haagwijk stond en gaat woonruimte bieden aan maximaal elf appartementen. De bedoeling is dat een groep bewoners dit hoofdgebouw door middel van collectief particulier opdrachtgeverschap gaat ontwikkelen. Aan de oprijlaan naar het hoofdgebouw komen vijf vrij liggende woningen die van elkaar gescheiden worden door bosstroken. Ze grenzen bovendien aan een waterloop die in verbinding staat met de Vliet. Daarnaast zijn er nog twee percelen in het bosachtige deel van het park. Op de percelen, die variëren van 1700 tot 2400 m², zullen woningen onder moderne architectuur moeten verrijzen. Wat dan precies modern is, dat weet hij zelf ook niet precies. In overleg met de stichting Duivenvoorde en gemeente Voorschoten is best wel wat mogelijk, laat hij doorschemeren. De kans dat een opdrachtgever een plan zal indienen voor de bouw van een gezellige boerderette acht hij echter klein. Want al wordt de stijl modern, ook dat staat weer in een lange traditie. Immers, zoals de kasteelfamilie het zelf formuleert: 'Kasteel Duivenvoorde werd destijds ook gebouwd volgens de meest moderne bouwmethoden met de meest vernieuwende materialen.'

De gronden zullen met 99 jaar erfpacht uitgegeven worden en vanaf zeven ton van de hand gaan, schat Van de Weijer. Maar wie eenmaal een perceel heeft bemachtigd, heeft een exclusieve woonplek op een historisch landgoed. Van de Weijer benadrukt ten eerste dat er geen hek om het terrein zal komen te staan en dat het gebied openbaar toegankelijk blijft. Toch is het benadrukken van de exclusiviteit van het project een prominent onderdeel van de verkoopstrategie en wordt bijvoorbeeld van de kopers verwacht dat zij een goede relatie onderhouden met stichting Duivenvoorde over het beheer en gebruik. Maar ja, wat verwacht je anders, als landgoedbewoner met Willem-Alexander en Máxima als burens.

Informatie

De 18 geselecteerde ontwerpen waren tot 2 januari 2012 te zien in het Rijnlands Architectuur Platform. www.rapsite.nl. Pieter Winters (1981) is architectuurhistoricus en freelance architectuurjournalist.



Een nieuw te realiseren landhuis zal gebouwd worden door middel van collectief particulier opdrachtgeverschap.



Situering van bouw kavels op Landgoed Duivenvoorde.

Kansen in Azië

Opdrachtgeverschap > Tekst: Dirk Bergvelt > Beeld: NAI

Nederlandse architectenbureaus zijn hard getroffen door de crisis, maar er is wel optimisme over de kansen op groeimarkten zoals in Azië. Onlangs ging Architectuur 2.0, de derde editie van het symposium over architectuur, over het werk van architecten India en China. Met welke opgaven en opdrachtgevers krijgen architecten daar te maken? Het antwoord kwam van architecten die in deze landen hun thuisbasis hebben en ook van exporterende Nederlanders.

Jacob van Rijs, medeoprichter van MVRDV, sprak over zijn architectenbureau in India. Hij illustreert het contrast tussen werken in Azië en Europa met cijfers. In 2010 vertegenwoordigden opdrachten in India 49% van de portefeuille van MVRDV in termen van te bouwen oppervlak, maar in geld uitgedrukt gaat het om 9% van de omzet. Het omgekeerde geldt in Europa: met 10% van de vierkante meters wordt 47% van het geld verdiend. Hoe dat kan? De Indiase projecten zijn enorm, maar MVRDV wordt soms alleen op weekbasis ingehuurd om vragen van de ontwikkelaar te beantwoorden. De uitwerking gebeurt dan buiten het zicht van de Nederlanders met lokale architecten. Van Rijs meldt dat zijn fascinatie voor de stormachtige ontwikkelingen in

India blijft, maar hij heeft wel gemerkt dat het land in zakelijk opzicht voor MVRDV niet de meest interessante markt is.

Exportkansen voor architecten ontstaan door de ongekende groei van steden in Azië. De bouw is in een stroomversnelling terecht gekomen: bouwprojecten worden steeds groter, de voorbereidings-tijd steeds korter. In India komen de meeste nieuwe stellingen in slums terecht, terwijl het welvarende deel van de bevolking in afgeschermdes enclaves woont. Die woongebieden voor de nieuwe rijken zijn een belangrijk werkteerrein voor buitenlandse architecten. Maar met een bescheiden rol als adviseur kunnen zij geen compleet eindproduct leveren.

In Azië staan architecten voor het dilemma dat er veel urgente opgaven zijn, maar dat betalende opdrachtgevers meestal alleen het luxe segment vertegenwoordigen. Opdrachtgevers met een maatschappelijke doelstelling zijn er nauwelijks. Het in Beijing gevestigde architectenbureau Standardarchitecture reageert hierop met eigen initiatieven. Architect Zhang Ke vertelt hoe hij met zijn collega's de oude Maoïstische slogan 'dien het volk' nieuw leven heeft ingeblazen. Zij gebruiken de leus als ironisch motto bij hun eivormige constructies die bedoeld zijn voor de openbare ruimte. Hier zouden migranten comfortabel kunnen overnachten als de politie het toeliet. Zijn collega Yong He Chang van het eveneens in Beijing gevestigde architectenbureau FCJZ wijst erop dat opdrachtgevers alleen oog hebben voor hun eigen project. Wat zij bouwen heeft weinig met de omgeving te maken. Het moet allemaal erg snel en massaal, want de stad barst uit zijn voegen.

'Nederland zou kennis over opdrachtgeverschap moeten exporteren'

Onlangs heeft het NAI een overeenkomst gesloten met de Chinese projectontwikkelaar Vanke waardoor Nederlandse architecten een rol krijgen bij het realiseren van goedkope wooneenheden in de omgeving van Beijing. Wat dat gaat opleveren moet nog blijken. In de plannen herken je de wens om een beter leven mogelijk te maken, maar de publieke opdrachtgever die oog heeft voor het grotere geheel ontbreekt. Daardoor zijn de samenhang in de stad en de openbare ruimte het kind van de rekening.

En wat kunnen Nederlandse ontwerpers in India betekenen? De Indiase architect Christopher Benninger herinnert eraan dat Nederlandse architecten vroeger bekend stonden om hun expertise op het gebied van volkshuisvesting. Dergelijke kennis is hard nodig om oplossingen te vinden voor de overgrote meerderheid van de Indiase bevolking. Ook zijn collega Bimal Patel zou op dit gebied een bijdrage uit ons land verwelkomen. Hij noemt de spectaculaire architectuur in Mumbai 'de perverse uitkomst van slecht beleid' en vergelijkt het bouwen voor de rijken met Engelse export van opium naar China in de negentiende eeuw: je verdient eraan, maar het is maatschappelijk niet te verantwoorden. Nu buigen architecten zich in opdracht van ontwikkelaars over de vraag hoe je gebouwen winstgevend kan maken, maar in feite is er behoefte aan betere stedenbouw. Patel hoopt op de komst van ontwerpers die een kritische instelling meenemen en kunnen helpen om Europese kwaliteit naar Indiase steden te brengen. Voor hem zijn Europese stadscentra nog steeds een bron van inspiratie. Om zoiets mogelijk te maken zou Nederland ook kennis over opdrachtgeverschap moeten exporteren, bijvoorbeeld de notie dat een stad wethouders kan hebben voor volkshuisvesting en openbare ruimte. Dat gaat niet over zaken doen, maar over culturele uitwisseling.



Future Towers, ontwerp: MVRDV.



YD2M-bijeenkomst op 26 oktober jl. over krimpscenario's. V.l.n.r.: Volmar Delheij (Parkstad Limburg), Gerrit van Veghel (Parkstad Limburg), Michiel Rogaar (ontwikkelaar Multi Vastgoed), Bart Reuser (Next Architects) en Karel Sant (initiatiefnemer).

YD2M: Young developers and designer meet

De Olifantenkooi > Tekst: Lars Morsman > Beeld: Eva Kasbergen

De Olifantenkooi is het debatplatform van Architectuur Lokaal om jonge opdrachtgevers en jonge architecten met elkaar in contact te brengen. In september en oktober jl. kwamen 20 jonge professionals bijeen om elkaars drijfveren intensief te bevragen. Ontwikkelaar Lars Mosman, een van de initiatiefnemers van deze intensieve workshops, blikt terug.

Jonge architecten en jonge ontwikkelaars ontmoeten elkaar in de huidige praktijk te weinig. Waar in veel andere vakgebieden, zoals ICT, jonge mensen gezamenlijk met frisse en innovatieve ideeën komen, komt de jonge generatie in vastgoed en architectuur nauwelijks met elkaar in contact. Gevolg? De mogelijke innovatie in de bedrijfskolom wordt

niet of nauwelijks gevonden. Jammer, want tijdens de huidige crisis, en de daarbij horende afzetproblemen in de ruimtelijke ordening zitten we juist te springen om frisse en nieuwe inzichten.

Wat als we deze twee bloedgroepen dus toch eens bij elkaar brengen? Als we ze eens niet onafhankelijk van elkaar naar het ontwerp en de

business case laten kijken, maar ze integraal laten samenwerken? Wanneer we al in een vroeg stadium leren dat we het met elkaar eigenlijk over hetzelfde hebben, zou dat dan niet heel veel mooie en innovatieve dingen kunnen opleveren? Precies dát is waar het in de eerste Olifantenkooi/YD2M om draaide. Jonge architecten en jonge ontwikkelaars kénnen elkaar nog niet goed genoeg. En op het moment dat ze enkel kijken naar wát er gecommuniceerd wordt, en niet naar de drijfveer erachter, leren ze elkaar ook niet echt kennen. Er zou geen wij-zij discussie moeten zijn tussen twee beroepsgroepen die eigenlijk hetzelfde doel nastreven: geld verdienen door mooie gebouwen te realiseren. Dat deden ze door zich te buigen over krimpscenario's, waarin zij nieuwe rollen onderzochten voor woningcorporaties, zorgorganisaties, opdrachtgevers en ontwerpers.

Natuurlijk zijn er valkuilen. De onervarenheid en naïviteit van jonge mensen kan ervoor zorgen dat ideeën niet haalbaar zijn. Maar van de andere kant: misschien zien zij ook kansen die de 'verouderde bedrijfskolom' niet snel zal zien. Vooral in de huidige situatie – grote leegstand in kantoren, terugloop van de winkeloppervlakte en een bulk aan woningen die op dit moment moeizaam verkopen – is er behoefte aan frisse ideeën. Wanneer aan het begin van een project een jonge architect aansluit met bevlogen en nieuwe ideeën over de stedelijke ontwikkeling, ideeën die ontwikkelaars ook kunnen faciliteren vanuit onze *drive* als ontwikkelaars om dingen te realiseren en waarde te creëren, blijf je als organisatie in beweging. Af en toe elkaars bril opzetten en durven kijken vanuit het belang van de ander, maar ook dat van de maatschappij of de stad, zorgt er daarnaast voor dat je als organisatie tot betere dingen komt en echt iets toe te voegen hebt.

De eerste editie van De Olifantenkooi/YD2M leverde voor de deelnemers direct twee uitnodigingen van gemeenten op. Zij vinden de combinatie van jonge ontwerpers en ontwikkelaars kennelijk boeiend, willen hun vraagstukken graag presenteren en aan de groep vragen om met een oplossing te komen. Het is allemaal geen *rocket science*. Maar pas wanneer je elkaar echt begrijpt en van stoel durft te wisselen, kom je tot scherpere oplossingen en daarmee mogelijk met ideeën die dichter bij de klant staan. Ik zie in jongere generaties mooie voorbeelden van professionals die zich eerst verdiepen in de *business case* en vanuit daar verder redeneren naar wat dit voor hun eigen vak en inbreng betekent. Voor ons, ontwikkelaars, geldt hetzelfde. Wanneer we alle cijfertjes even opzij durven zetten en puur kijken naar de kwaliteit van het object, kan dat voor nieuwe inzichten en afzetmarkten zorgen. Het kan bewerkstelligen dat we gezamenlijk sprongen in plaats van stappen maken. Wanneer we elkaars krachten opzoeken, genereren we een product dat we steviger neer kunnen zetten, waardoor we mogelijk met meer kwaliteit ook meer winst kunnen maken. Maar dat kan echt alleen, wanneer je je serieus in elkaars vak verdiept.

Informatie

In oktober jl. presenteerden een groep van 20 ontwikkelaars en jonge architecten vijf nieuwe scenario's voor krimp. Aangezien door de combinatie van creatieve concepten en financiële haalbaarheid heeft o.a. PMB Westpoort hun hulp ingeroepen voor leegstand op Sloterdijk en wil een zorgorganisatie in Zutphen input voor een nieuwe generatie zorgwoningen. Onder de naam De Olifantenkooi, organiseert Architectuur Lokaal sinds 2009 intensieve ontmoetingen tussen jonge opdrachtgevers en jonge ontwerpers met het doel hen met elkaar in gesprek te brengen over actuele opgaven. De YD2M-bijeenkomsten komen tot stand in nauwe samenwerking met twee ontwikkelaars: Karel Sant (Ka-Sa BV) en Lars Mosman. YD2M Sinds 2009 wordt het losbladige pamflet De Olifantenkooi meegestuurd met Architectuur Lokaal. Meer informatie is te vinden via www.arch-lokaal.nl



Gekleurd licht

Natuurlijk gaat dit over verlichting. Verlichting, zo u wilt. Dit huis, in de Rotterdamse wijk Pendrecht, werd aan het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw ontworpen door Lotte Stam-Beese, voormalig echtgenote van de beroemde Amsterdamse School-architect Mart Stam. Zij was zwaar gegrepen door het naoorlogse wederopbouwideaal: Stam hoopte dat haar huizen de bewoners zouden helpen zichzelf te verheffen, hun geest beter te beheersen, zodat ze gezamenlijk in alle harmonie, aan een gelijke, bijna utopische samenleving zouden kunnen bouwen - een wereld van licht, lucht en ruimte. Dat daar nauwelijks geld voor was deed er niet toe. Het aardse slijk paste niet bij de geestelijke verlichting die Stam-Beese voor ogen stond. Maar, zoals het gaat met idealen, de werkelijkheid bleek weerbarstig.

Al vanaf de jaren zeventig trad het verval in Pendrecht in - en doofde het licht. Het was dan ook niet zo vreemd dat, toen in de loop van de jaren negentig men het plan opvatte de wijk nieuw elan te geven, er vooral aan licht werd gedacht. Niet om Stam-Beeses idealen volledig te herstellen, maar wel om ze een kans te geven voort te leven in een nieuwe, aardere variant. Wat paste daar beter bij dan gekleurd licht? Voor de portieken van de woningen ontwierp Ben Zegers krachtige, kleurige patronen die onmiddellijk aan Stams modernisme doen denken, maar die de wijk ook verlichting geven - een regenboog van kansen. Kijk vooral naar de prachtige reflectie van het glas op de muur en de bewoners, die daar zo vanzelfsprekend in lijken te passen. Dit is geen luchtspiegeling meer. Dit is echt.

In 2012 reageert Hans den Hartog Jager (1968) op de foto op de voorpagina. Hans den Hartog Jager is kunstcriticus bij NRC Handelsblad en schrijver. Hij publiceerde succesvolle boeken over kunst(werken), zoals *Verf* en *Haai op sterk water*. Onlangs stelde hij de tentoonstelling *Meer licht* in Museum De Fundatie in Zwolle samen. Tegelijk met de tentoonstelling verscheen van zijn hand het boek *Het sublieme - het einde van de schoonheid en een nieuw begin*.